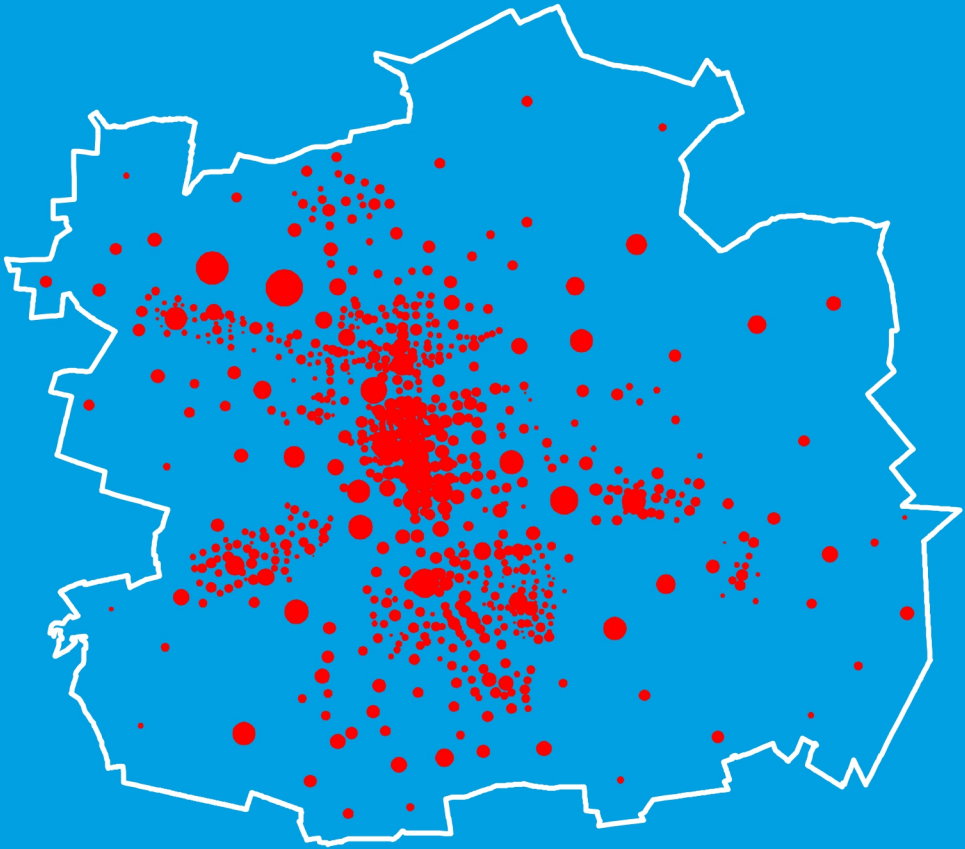

Jerzy Dzieciuchowicz

HANDEL W PRZESTRZENI WIELKOMIEJSKIEJ PRZYKŁAD ŁODZI

WYDZIAŁ NAUK GEOGRAFICZNYCH
UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO

HANDEL W PRZESTRZENI WIELKOMIEJSKIEJ

WYDAWNICTWA
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jerzy Dzieciuchowicz

**HANDEL W PRZESTRZENI WIELKOMIEJSKIEJ
PRZYKŁAD ŁODZI**

**WYDZIAŁ NAUK GEOGRAFICZNYCH
UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO**

ŁÓDŹ 2013

Jerzy Dzieciuchowicz – Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Franciszek Kłosowski

EDYCJA TEKSTU, SKŁAD I ŁAMANIE

Aleksandra Retkiewicz

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

Jerzy Dzieciuchowicz

Materiały przygotowane przez Katedrę Gospodarki Przestrzennej
i Planowania Przestrzennego

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06361.13.0.M

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-972-8
ISBN (ebook) 978-83-7969-267-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

SPIS TREŚCI

1. WPROWADZENIE	7
2. NOWA GEOGRAFIA HANDLU	11
2.1. Wprowadzenie.....	11
2.2. Nowa geografia handlu w krajach zachodnich na tle tradycyjnych nurtów badawczych.....	12
2.2.1. Tradycyjne nurty badawcze.....	12
2.2.2. Problematyka badawcza nowej geografii handlu.....	13
2.2.3. Koncentracja i restrukturyzacja handlu w przestrzeni.....	14
2.2.4. Sieci zaopatrzenia handlu.....	15
2.2.5. Obszary wykluczenia handlowego.....	16
2.2.6. Geografia handlu międzynarodowego.....	17
2.2.7. Wirtualna geografia handlu.....	18
2.3. Ewolucja problematyki geografii handlu w Polsce.....	19
2.3.1. Tradycyjne kierunki badań.....	19
2.3.2. Nowe kierunki badań.....	20
2.4. Wnioski.....	22
3. ROZWÓJ HANDLU W ŁODZI	25
3.1. Okres do 1914 roku.....	25
3.2. Okres międzywojenny.....	29
3.3. Okres 1945–1989.....	35
3.4. Okres po 1989 roku.....	45
3.5. Podsumowanie.....	58
4. HANDEL W PRZESTRZENI ŁODZI – PRZEKRÓJ OGÓLNY	61
4.1. Uwagi wstępne.....	61
4.2. Struktura przestrzenna placówek handlu detalicznego i hurtowego.....	62
4.2.1. Rozmieszczenie i gęstość placówek handlowych.....	62
4.2.2. Wielkość placówek handlowych.....	65
4.2.3. Własność placówek handlowych.....	69
4.2.4. Struktura działowa placówek handlowych.....	71
4.3. Struktura przestrzenna pracujących w handlu.....	72
4.3.1. Rozmieszczenie i gęstość pracujących.....	72
4.3.2. Pracujący według wielkości placówek handlowych.....	75
4.3.3. Pracujący według formy własności placówek handlowych.....	76
4.3.4. Pracujący w placówkach handlowych według działów handlu.....	78
4.4. Dostępność placówek handlowych.....	79
4.5. Typologia przestrzenna handlu.....	82
4.5.1. Uwagi wstępne.....	82
4.5.2. Cechy typologiczne.....	82
4.5.3. Metoda badań typologicznych.....	83
4.5.4. Wyniki badań typologicznych.....	85
4.6. Podsumowanie.....	87

5. HANDEL DETALICZNY W PRZESTRZENI ŁODZI.....	89
5.1. Uwagi wstępne.....	89
5.2. Struktura przestrzenna detalicznych placówek handlowych.....	90
5.2.1. Rozmieszczenie i gęstość placówek handlowych.....	90
5.2.2. Placówki handlowe według wielkości.....	94
5.2.3. Placówki handlowe według roku ich powstania.....	98
5.2.4. Placówki handlowe według form własności.....	102
5.2.5. Placówki handlowe według grup działalności.....	107
5.3. Struktura przestrzenna pracujących w detalicznych placówkach handlowych.....	112
5.3.1. Rozmieszczenie i gęstość pracujących.....	112
5.3.2. Pracujący według wielkości placówek handlowych.....	114
5.3.3. Pracujący według roku powstania placówek handlowych.....	116
5.3.4. Pracujący według form własności placówek handlowych.....	118
5.3.5. Pracujący według grup działalności placówek handlowych.....	119
5.4. Dostępność detalicznych placówek handlowych.....	121
5.5. Typologia przestrzenna handlu detalicznego.....	123
5.5.1. Uwagi wstępne.....	123
5.5.2. Cechy typologiczne.....	124
5.5.3. Metoda badań typologicznych.....	126
5.5.4. Wyniki badań typologicznych.....	126
5.6. Podsumowanie.....	129
6. HANDEL HURTOWY W PRZESTRZENI ŁODZI.....	131
6.1. Uwagi wstępne.....	131
6.2. Struktura przestrzenna hurtowych placówek handlowych.....	132
6.2.1. Rozmieszczenie i gęstość hurtowych placówek handlowych.....	132
6.2.2. Wielkość hurtowni.....	135
6.2.3. Formy własności hurtowni.....	136
6.2.4. Hurtownie według grup działalności.....	138
6.3. Struktura przestrzenna pracujących w hurtowniach.....	140
6.3.1. Rozmieszczenie i gęstość pracujących.....	140
6.3.2. Pracujący według form własności hurtowni.....	143
6.3.3. Pracujący według grup działalności hurtowni.....	144
6.4. Dostępność hurtowni.....	145
6.5. Typologia przestrzenna handlu hurtowego.....	146
6.5.1. Uwagi wstępne.....	146
6.5.2. Metoda badań typologicznych.....	147
6.5.3. Wyniki badań typologicznych.....	149
6.6. Podsumowanie.....	151

7. HANDEL SAMOCHODOWY W PRZESTRZENI ŁÓDZI.....	
7.1. Uwagi wstępne.....	153
7.2. Struktura przestrzenna placówek handlu samochodowego.....	153
7.2.1. Rozmieszczenie i gęstość placówek handlowych.....	153
7.2.2. Wielkość placówek handlowych.....	153
7.2.3. Formy własności placówek handlowych.....	157
7.3. Struktura przestrzenna pracujących w handlu samochodowym.....	158
7.3.1. Rozmieszczenie i gęstość pracujących.....	160
7.3.2. Pracujący według form własności placówek handlowych.....	160
7.3.3. Dostępność placówek handlowych.....	162
7.4. Typologia przestrzenna handlu samochodowego.....	163
7.4.1. Metoda badań.....	164
7.4.2. Wyniki badań typologicznych.....	164
7.5. Podsumowanie.....	165
8. ZAKOŃCZENIE.....	168
LITERATURA.....	169
	173

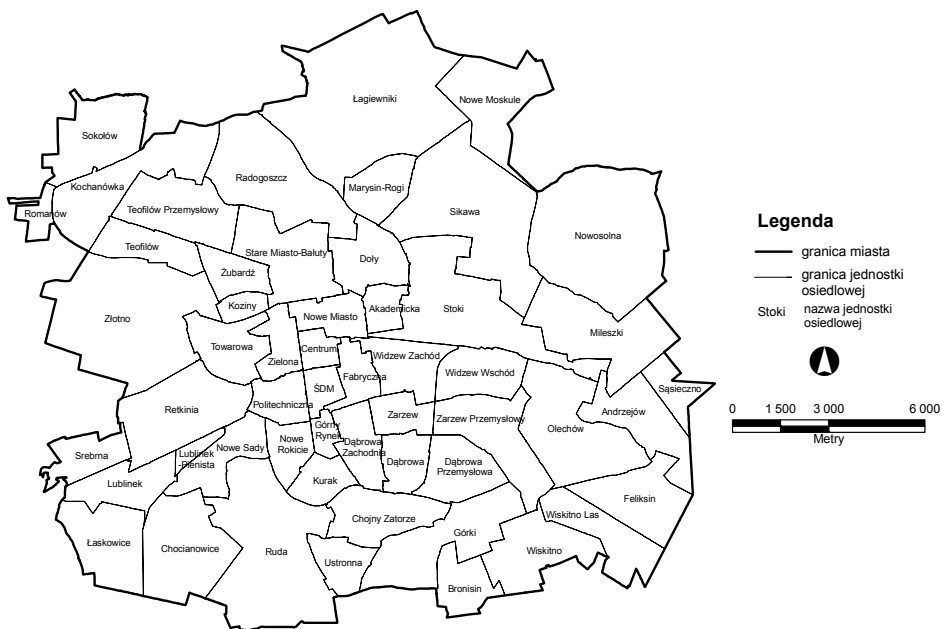
1. WPROWADZENIE

Działalność handlowa w wielkich miastach polskich podczas transformacji ustrojowo-gospodarczej zapoczątkowanej w 1989 r. rozwijała się niezwykle intensywnie. Następstwem tego procesu był wydatny wzrost jej znaczenia w gospodarce miast. Handel wielkomiejski podlegał też różnorodnym, wyjątkowo dynamicznym przemianom strukturalnym. Fundamentalne zmiany dotyczyły przede wszystkim podziału własnościowego placówek handlowych, w którym zwiększył się gwałtownie udział sektora prywatnego. Jednocześnie doszło też do ukształtowania w ośrodkach wielkomiejskich zupełnie nowej struktury przestrzennej handlu. Rolę głównych węzłów w tej strukturze zaczęły pełnić wielkie centra handlowe.

Celem tego opracowania jest przede wszystkim identyfikacja stopnia zróżnicowania obecnej struktury przestrzennej placówek handlowych i ich pracowników, jak też dostępności tych placówek w przestrzeni wielkomiejskiej, na przykładzie Łodzi. Podjęto również próbę typologii przestrzennej łódzkiego handlu. Tło dla tej problematyki stanowiło naświetlenie genezy oraz głównych nurtów badawczych nowej geografii handlu, w nawiązaniu do tradycyjnego podejścia stosowanego w tej dziedzinie geografii ekonomicznej. Omówienie współczesnej roli handlu w kształtowaniu przestrzeni miejskiej Łodzi zostało też poprzedzone charakterystyką rozwoju historycznej działalności handlowej w mieście, przy uwypukleniu jej przemian strukturalnych i wpływu tej sfery życia gospodarczego na kierunki zagospodarowania przestrzennego miasta.

Zakres przedmiotowy omawianych badań obejmuje w głównej mierze strukturę przestrzenną placówek handlowych oraz ich pracowników według liczebności, roku powstania, form własności, działów i grup działalności handlowej oraz dostępności sklepów. Placówki handlowe w tej pracy są utożsamiane ze sklepami i stałymi punktami sprzedaży detalicznej (łącznie z aptekami i stacjami paliw) o ustalonych adresach. Punkty sprzedaży detalicznej i hurtowej zostały wyodrębnione przy zastosowaniu metody zakładowej, co znacznie podniosło ogólną wartość poznawczą tej pracy. Jednak ogranicze-

niem związanym z zastosowaniem tejże metody była konieczność dokonywania szacunków statystycznych niektórych danych, w szczególności w odniesieniu do sklepów sieciowych. W badaniu struktury przestrzennej handlu zastosowano dwa podziały terytorialne miasta. Pierwszy, nawiązujący do wcześniejszego podziału na jednostki samorządowe (Koter, Araszkiwicz, Kunka, Łukowska 1991) obejmował 54 osiedla, wydzielone głównie na podstawie kryteriów funkcjonalnych i morfogenetycznych (rys. 1). Drugi, dużo bardziej szczegółowy podział statystyczny reprezentowało 731 rejonów statystycznych wydzielonych w ostatnim, narodowym spisie powszechnym (rys. 2). Należy zaznaczyć, iż przebieg granic jednostek osiedlowych uzgodniono z odpowiednimi granicami rejonów statystycznych.

Rys. 1. Podział Łodzi na jednostki osiedlowe

Źródło: opracowanie własne

Praca ta odwołuje się w szczególności do literatury źródłowej dotyczącej teoretycznych i empirycznych badań z zakresu geografii usług (Jakubowicz 1993; Nowosielska 1994; Lowe 1996; Werwicki 1998; Wilk 2001; Wrigley, 2002; Dzieciuchowicz 2005, 2013; Mansvelt 2005; Kłosowski 2006; Ilnicki 2009) oraz ekonomiki usług i marketingu (Niewadzi 1975; Dietl 1991; Kramer

Rys. 2. Podział Łodzi na rejonu statystyczne

Źródło: opracowanie własne

1993; Strużycki 1996; Daszkowska 1998, 2005; Rogoziński 2000; Lambkin, Foxall, van Raaij, Heilbrunn (red.) 2001; Domański 2001, 2005; Sławińska 2002; Flejterski, Panasiuk, Perenc, Rosa 2005; Pilarczyk, Mruk (red.) 2006; Armstrong, Kotler 2012). W płaszczyźnie teoretycznej nacisk położono w niej na podejście strukturalno-funkcjonalne w badaniach działalności handlowej oraz odniesienia do teorii lokalizacji sieci handlowej, koncepcji przestrzeni centralnych M. Castellsa (1982), teorii handlu oraz teorii zachowań konsumentów (Szulce 1998; Światowy 2006). Punktem odniesienia były także wcześniejsze opracowania poświęcone usługom handlowym w Łodzi (Dietl 1970; Kacprzak-Wilmańska 1974; Czarnecka 1980; Markowski 1980; Riley, Niżnik 1994; Bednarz, Wiśniewska 1998; Czochoński 2002; Wolaniuk, Przewłocka 2002; Janiszewska, Rochmińska 2009; Wolaniuk 2009). Zwrócono również uwagę na studia nad rozwojem, rozmieszczeniem i funkcjonowaniem łódzkich sklepów wielkopowierzchniowych (Rochmińska 2005, 2013; Rembowska 2008; Wójcik 2009; Dzieciuchowicz 2012). Ponadto wykorzystane zostały prace dotyczące centrów handlowych w innych miastach (Lowe 2000; Kłosowski 2002; Makowski 2003; Wilk 2005; Dudek-Mańkowska 2006; Kaczmarek, Kaczmarek

2006; Kajdanek 2006; Kociuba 2006; Namyślak 2006; Więclaw-Michniewska 2006; Kaczmarek, Szafranski 2008; Ciok, Ilnicki 2011).

Opracowanie to bazuje przede wszystkim na danych źródłowych pochodzących z krajowego rejestru podmiotów gospodarki narodowej (REGON) i ewidencji statystycznej zatrudnienia, udostępnionych przez Urząd Statystyczny w Łodzi. Źródła te są powszechnie uznawane za wiarygodne. Mają jednak pewne wady. Jak wiadomo, możliwe jest funkcjonowanie podmiotów gospodarczych nie zarejestrowanych w REGONIE, a także podmiotów, co prawda zarejestrowanych w tej bazie danych, które jednak faktycznie nie funkcjonują. Nie można przy tym zapominać, że REGON zawiera dane pochodzące z deklaracji firm, które byłoby trudno w pełni zweryfikować.

Adresatem tej pracy jest głównie środowisko akademickie – pracownicy naukowcy i studenci, przy czym starano się, aby zainteresowała ona przede wszystkim geografów społeczno-ekonomicznych, urbanistów, ekonomistów i socjologów, którym są bliskie współczesne przemiany przestrzeni wielkomięjskiej w Polsce. Dążono również do tego, ażeby praca mogła być przydatna samorządowcom i praktykom zajmującym się planowaniem przestrzennym.

3. ROZWÓJ HANDLU W ŁODZI

3.1. OKRES DO 1914 ROKU

Od czasu uzyskania praw miejskich w 1423 r. aż do początku XIX wieku Łódź była małym ośrodkiem handlu lokalnego, przyciągającym niewielu kupców, kramarzy i rzemieślników. Bazę ekonomiczną miasta stanowiło wówczas głównie rolnictwo (Badziak 2009). Funkcja handlowa przejawiała się początkowo przede wszystkim w organizowaniu jednego targu tygodniowo i dwóch jarmarków w roku (Rosin 1980). Później liczba jarmarków wzrosła do sześciu rocznie. Handel obejmował przede wszystkim różne produkty rolne oraz sól, świece i obuwie. Do pewnego ograniczenia funkcji handlowej miasta doszło w drugiej połowie XVIII wieku, gdy zaprzestano prowadzenia jarmarków (Baranowski 1980).

Od początku XIX wieku wraz z intensywnym rozwojem przemysłu i wzrostem demograficznym w gospodarce Łodzi zwiększało się znaczenie handlu (Puś, Badziak 1980; Dzieciuchowicz 2009a). Działalność handlowa była wtedy nadal skoncentrowana przede wszystkim na targach i jarmarkach. W latach 20. XIX wieku targi odbywały się przemiennie na rynku Starego i Nowego Miasta w niedziele i dni świąteczne. Obiektem sprzedaży były zarówno produkty rolne, jak też wyroby przemysłowe i rzemieślnicze, a zwłaszcza zboże, bydło, warzywa, kasze, sól, pieczywo, mięso, tkaniny. W latach 1820–1828 liczba kupców, kramarzy, a także handlarzy i sprzedawców soli wzrosła w mieście z 19 do 44. Ożywienie działalności handlowej było wówczas skorelowane z dynamicznym wzrostem demograficznym. Należy przy tym zauważyć, iż w okresie 1820–1830 liczba ludności Łodzi wzrosła ponad 5,5-krotnie (z 767 do 4 343 osób).

W latach 1831–1865, gdy Łódź przeobraziła się z małego miasteczka rolniczego w duży, prężny ośrodek przemysłowy, rozwój łódzkiego przemysłu włókienniczego wiązał się ściśle z rosnącą rolą handlu. Początkowo miał on wciąż miejsce na targach i jarmarkach, gdzie sprzedawane były zarówno wyroby

przemysłowe i rzemieślnicze, jak też artykuły spożywcze. Oprócz tego działalność handlowa skupiała się w rozbudowywanej coraz bardziej sieci wyspecjalizowanych i niewyspecjalizowanych sklepów. Do 1850 r. odbywało się w mieście 12 jarmarków rocznie, ale później ich liczba zmniejszyła się do sześciu. Targi odbywały się nadal w niedziele i dni świąteczne na przemian na rynku Starego i Nowego Miasta, a ponadto od 1812 r. we wtorki na Rynku Fabrycznym. W latach 1838–1843 na rynku Nowego Miasta, przy ul. Nowomiejskiej i na Rynku Fabrycznym zostały wybudowane jatki rzeźniczo-piekarskie. O dużej dynamice rozwoju funkcji handlowej w latach 1832–1863 świadczy wzrost liczby osób zajmujących się handlem z 34 do 463.

Rozwijał się wtedy nie tylko handel detaliczny, ale również hurtowy. W latach 30. XIX wieku rozpoczęli swoją działalność w Łodzi dwaj kupcy-hurtownicy – L. Mamroth i D. Lande, którzy prowadzili skup tkanin oraz sprzedaż barwników i przędzy, podczas gdy w 1844 r. funkcjonowało w mieście już 15 składów przędzy bawełnianej, natomiast w 1853 r. wśród 31 istniejących składów było 18 składów przędzy bawełnianej, 5 składów sukna, 3 składy wełny surowej i 5 składów barwników.

Na duży potencjał handlowy Łodzi wskazuje w szczególności funkcjonowanie w mieście w 1865 r. 485 przedsiębiorstw handlowych, w tym 335 sklepów oferujących dość bogaty asortyment towarów spożywczych i przemysłowych. Wśród kupców wyróżniali się wysokimi dochodami składnicy handlujący w skali ponadlokalnej surowcami i wyrobami włókienniczymi. Dobrze rozwiniętym handlem o zasięgu krajowym i międzynarodowym zajmowało się w 1862 r. 126 kupców. Do najbogatszych z nich należeli L. Mamroth, I. Seideman, J. Saltzman i D. Lande.

W okresie 1865–1914 w ślad za prężnym rozwojem przemysłu i rzemiosła wzrost demograficzny Łodzi nabrał charakteru eksplozywnego. Liczba jej mieszkańców zwiększyła się w tym czasie aż 12-krotnie (z 40,1 do 477,9 tys.). Zbiegło się to wówczas z dynamicznym rozwojem handlu. Dowodzi tego m.in. funkcjonowanie w mieście w 1897 r. aż 621 składów i sklepów handlowych. Zwraca też uwagę duża liczba (561 w 1899 r.) sklepów, w których sprzedawane były towary włókiennicze. Większość tych placówek (298) znajdowała się przy ul. Piotrkowskiej (fot. 1). Wydatnie rozwinęła się też sieć sklepów spożywczych. W 1902 r. sprzedaż mięsa prowadziło 450 sklepów, a 100 sklepów zajmowało się sprzedażą chleba, śledzi, artykułów kolonialnych itp. Tradycyjnie mięso i inne artykuły spożywcze były też sprzedawane na targach i jarmarkach. Dodajmy, iż w mieście funkcjonowało wtedy 13 cukierni, w większości zlokalizowanych przy ul. Piotrkowskiej (fot. 2). Nie można też pominąć

ponadlokalnej działalności na terenie miasta licznych (116 w 1897 r.) oddziałów firm handlowych i ubezpieczeniowych, których główne siedziby znajdowały się na obszarze Królestwa Polskiego i Rosji.

Fot. 1. Ulica Piotrkowska w 1896 r.

Źródło: Widoki Łodzi B. Wilkoszewskiego (1896)

Dalszy intensywny rozwój łódzkiego handlu następował na przełomie XIX i XX wieku, doprowadzając do przekształcenia Łodzi w wielkomiejski ośrodek handlowy. W tym czasie Łódź stała się wiodącym w Królestwie Polskim centrum handlu surowcami, półfabrykatami i wyrobami gotowymi przemysłu włókienniczego. Szczególnie dużą rolę odgrywał w mieście handel bawełną i wełną. W 1905 r. funkcjonowało na terenie Łodzi aż 460 składów i magazynów powiązanych z firmami transportowo-spedycyjnymi. Własnymi składami dysponowały tutaj również większe łódzkie przedsiębiorstwa przemysłowe, a także firmy ze Zgierza, Pabianic i okręgu częstochowsko-sosnowieckiego. Największe miejscowe podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w dostawach bawełny dla łódzkiego przemysłu należały do L. Mendelsohna, W. Goldberga, Braci Fatersohn, L. Albrechta, M. Schlossberga, R. Heussera i M. Badiora. Ponadto ważny element w sieci handlowej reprezentowały specjalizujące się w różnych dziedzinach składy i domy towarowe. Do najbardziej znanych były zaliczane składy Braci Borkowskich oraz Hordliczki i Stamirowskiego (przy-